

Zwaluwen keren altijd terug

‘Darum rufen wir euch zu: lasst euch euren freien willen, dat kostbarste, was ihr besitzt, nicht nehmen.’

Uit het weerstandsblad tegen het naziregime *Widerstand von Jugendlichen*, winter 1941,

door Helmuth Hüberer uit Hamburg

Ondanks zijn leeftijd van 17 jaar werd hij door de nazi's voor zijn verzetsacties ter dood veroordeeld en op 27 oktober 1942 vermoord in Berlijn-Plötzensee.

ZWALUWEN KEREN ALTIJD TERUG

Mieke Vandromme

© 2026 Mieke Vandromme | Uitgeverij Sterck & De Vreese
Omslagontwerp Marjolein Schurmans
Boekontwerp Mieke Vandromme

ISBN 978 94 6471 4616
NUR 301

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van
Uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234,
8400 AE Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

Sterck & De Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl
www.miekevandromme.be
www.marjoleinschurmans.be

*Gebaseerd op waargebeurde verhalen
van vrouwen en mannen in het verzet
tijdens de Tweede Wereldoorlog*

WOORD VOORAF

Laat het verleden rusten! Van alle slechte raad moet deze wel de meest nutteloze zijn.

Ik kan het niet. Ik moet deze geschiedenis vertellen. Omdat meer nog dan de feilbaarheden van een mens, een oorlog de sterkten blootlegt. Er schuilt een grote bijzonderheid in de weerstandsacties van mannen en vrouwen. Dat heeft mij diep geraakt.

De meeste verzetslui die actief waren in de Tweede Wereldoorlog zijn ondertussen overleden. Vaak lieten ze weinig verhalen na. Daardoor lijdt hun familie aan een eenzaamheid die groter wordt naarmate de oorlog langer geleden is. Net daarom is het zo belangrijk dat de bestaande getuigenissen bijeengesprokkeld worden, want al die ervaringen winnen elke dag aan betekenis.

Ik moet dit schrijven om de waanzin, de onmetelijke, angstaanjagende absurditeit te begrijpen die in de geschiedenis en in het bewustzijn van de mensheid losbarstte tijdens de Tweede Wereldoorlog. Daarvoor ging ik wroeten in de donkerste uithoeken van de menselijke psyche. Dat leek op een afdaling in een ondergrondse grot zonder licht, waar alles wat verdronk, vergeten of ontkend is op de loer ligt. In deze duistere diepten kwamen schaduwen tevoorschijn in de vorm van verlangens, schuldgevoelens, schaamte, conflicten. Schrijven vanuit deze gebieden betekent niet alleen dat je het onbekende blootlegt, maar ook het risico loopt de controle te verliezen. En toch kunnen hierdoor misschien oude wonden geheeld worden en onbegrepen patronen doorbroken. Wil ik een erfenis van woorden en herinneringen nalaten die moet helpen te voorkomen dat de geschiedenis zich herhaalt? Dat zou te veel eer zijn.

Ik ben me pijnlijk bewust van mijn beperkingen. Daarom dook ik in de oorlogsgeschiedenis van Antwerpen, reisde naar Wolfenbüttel, Ravensbrück, Sachsenhausen, Dortmund en woonde zelfs een tijdje in Berlijn. Ik werd ondergedompeld in alle tragiek die daar te horen en te zien is en verdronk bijna in de overweldigende hoeveelheid van bronnenmateriaal. Taal werd een hindernis. De steeds herhaalde woorden leken te mager, te bleek, te levenloos. Het werd duidelijk dat ik een nieuw narratief moest gebruiken. Hoe kon ik over de slachtoffers spreken zonder te beven en zonder dat mijn hart voor eeuwig brak?

Over hen vertellen, dat bleek uiteindelijk het eenvoudigste. De geschiedenis invoelbaar maken door het gebruik van fictie, in een stijl die ik mezelf beetje bij beetje heb aangeleerd. Zo ontstond deze roman, als een verhaal gebaseerd op waargebeurde feiten, geschreven in de tegenwoordige tijd omdat de mensen toen ook nooit wisten wat hun de volgende dag zou overkomen. Omdat ze in dit boek voorkomen, zijn alle personen die ik leerde kennen dankzij veelvuldige documentatie personages geworden.

Vanaf nu stel ik mijn hoop op de kracht die woorden omhult en te boven gaat en besef ik, beste lezer, dat u dit boek af en toe zult moeten wegleggen om op adem te komen. Uw aandacht en enkele uren van uw tijd zijn werkelijk een geschenk.

‘Geschiedenis is niet wat er is gebeurd, maar wat mensen zich herinneren.’ Dergelijke uitspraken leest men achteraf, wanneer het voorbij is. Dat het geheugen fictionaliseert, hoor je ook. Dat wanneer getuigen ouder worden hun herinneringen niet langer op chronologische volgorde liggen, maar op volgorde van hun emoties. Is het niet voldoende dat het gebeurd is, vraagt men mij. Moet het nogmaals worden herhaald? Voortdurend worden herinnerd? Ik meen van wel, al kost het mij moeite dit alles te vertellen. Dit trieste, smerige, verminkte verhaal moet worden gehoord. Door het te delen, blijf ik geloven in de toekomst van de mensheid. In de vrijheid. In het kostbare goed dat vrede is.

DEEL I

Lieve Pierre

*Ik schrijf je in stilte,
zoals ik je vaak nog hoor in de stilte.*

*Jouw naam draag ik in mijn gedachten,
met jouw hand in de mijne,
klein, warm, zonder woorden.
Ik zie je lachen met je hele gezicht,
alsof de wereld nooit iets anders was
dan licht.*

*Er zijn dagen dat ik je mis,
zoals de zee de maan mist.
Dan lijkt de wereld voller van jou,
alsof jouw afwezigheid
zich in alles heeft genesteld.*

*Ik ben bang geweest
dat de tijd je zou uitwissen,
dat de herinneringen zouden
slijten zoals stof.
Maar je bent gebleven,
in dromen, in foto's
in dat kleine hoekje in mijn hart
dat jouw kamer blijft.*

Voor altijd je zus, Anny

Meeuwen vliegen op in de ochtendzon, luid protesterend tegen de hele wereld. Een kleine jongen huppelt langs de waterlijn. Hij schatert, molenwiekt met grijpgrage, dunne armpjes en wijst over zee. In de verte dobbert het silhouet van een vissersboot onder onweerswolken die samenballen tot dikke vuisten. De golven rollen met schuimkoppen op het zand. De jongen heft zijn benen hoog op en marcheert als een tinnen soldaatje. Kaarsrecht, met geheven kin. Zijn rechterhand houdt hij tegen zijn slaap in een nagebootste militaire groet. Ineens stopt hij en kijkt over zijn linkerschouder. Een glimlach krult zijn lippen. Zijn vingers fladderen omhoog, hij wuift naar haar. Een lichtstraal strijkt over zijn hoofd. Over het blonde haar, de altijd dansende krullen. Zijn kinderogen komen dichterbij. De grijze duifjesogen. Ze knipperen. Eenmaal, tweemaal. Het beeld vertraagt, wordt wazig.

‘Kom. Kom, Anny.’ Het klinkt als onder water.

Zij wil naar hem toe. Alles zal ze in de steek laten, als ze hem maar in haar armen kan sluiten. De brok in haar keel slikt ze weg. Het verdriet wil ze niet voelen. Ze rent, maar komt niet vooruit. Haar benen zijn houterige palen, haar voeten loden gewichten. Uit haar mond komt een verstilde schreeuw.

‘Pierre!’

Met een schok ontwaakt ze. Haar nek is pijnlijk verwrongen in een kramp. Ze ligt op haar buik, het hoofd hoog op een kussen. Haar schouders voelen stijf aan. Langzaam richt ze zich op. Ze schrikt van een dofte bons. Het boek waarin ze las voor ze insliep, is op de grond gevallen. Het nachtlampje brandt nog. Door het kapje schijnt een rozig licht. De wekker tikt luid in de stilte. Halftwee. Een tijdstip waarop ze wel vaker wakker wordt. Heeft ze gedroomd? Alweer dezelfde droom? Misschien.

Anny staat op, zoek haar slippers onder het bed en schuifelt naar het raam. Haar benen zijn stram, alsof ze pas gerend heeft. Ze steekt haar handen tussen de blauwfluwelen overgordijnen en duwt ze een dertigtal centimeter open. De witte vitrage met kanten boord trilt licht in de nachtelijke bries. Het De Coninckplein is donker. Niets beweegt. Ook de platanen zijn roerloos stil. Geen maan, geen sterren. Slechts een verstrooide lentewind. Een papieren zak schuurt over de plavuizen en gaat ritselend liggen tegen een keldergat. De huizen staan met vergrendelde deuren en zwarte ramen te zwijgen. Het plein lijkt de adem in te houden. Er is niets en toch is er iets. De stilte zendt iets uit, een

onuitgesproken dreiging die onder haar huid kruipt. Ziet ze daar een schaduw aan de overkant? Is het de zwerver over wie bakker Meijer zijn beklag doet? De man verstopt zich geregeld bij de invallende duisternis in het portaal van zijn winkel. Wanneer Meijer 's morgens zijn rolluiken optrekt, maakt de kerel zich haastig uit de voeten. Een ammoniakstank blijft achter. Meijers vrouw overgiet de urineplekken met javel. 'Het jaagt de klanten weg.' In haar gezicht wonen ongeduld en frustratie ongemakkelijk samen. Zuur mens. Anny ziet wel vaker landlopers in het Stuivenbergziekenhuis. Het is een terugkerende taak van de leerling-verpleegsters hen in bad te stoppen en eten te geven. 'Was-sen van neusgat tot aars!' 'Ja, zuster.'

Ze laat het venster op het haakje openstaan. Een kier voor frisse lucht. Een van de stelregels van zuster Monica. 'Open die ramen, meisjes.' De hoofdverpleegkundige heeft vele stokpaardjes wat de hygiëne van haar patiënten betreft.

Anny raapt haar boek op. Enkele bladzijden zijn verkreukeld. Ze strijkt ze glad. *Hoofdstuk II: Het ademhalingsstelsel*. Het is een gewoonte geworden voor het slapengaan in haar medische boeken te lezen en de platen te bestuderen. Ze fluistert de bijbehorende termen: *pharynx*, *larynx*, *trachea*, *alveoli*. Het ontspant haar. Tegelijk is ze nieuwsgierig. Hoe zit het menselijk lichaam in elkaar? Waarvoor dienen al die organen en weefsels? Wat is de werking van de spieren? Hoe en waar zitten ze met pezen vast aan de beenderen? Er is zoveel te ontdekken. Nog zoveel te studeren voor ze patiënten zelfstandig kan verzorgen.

Anny drukt een kus op haar vingertoppen en raakt het zilveren lijstje aan dat op haar nachtkastje staat. Een foto aan zee. Op de dijk in Blankenberge. Zij en Pierre. Hij in een marinepakje, zij in een witte jurk met rushes. Beiden kijken in de lens, glimlachen. Zij heeft beschermend haar arm om zijn schouders geslagen. De grote zus, vier jaar ouder.

'Slaapwel, soldaatje.'

Ze knipt het nachtlampje uit, trekt het laken tot onder haar kin en sluit de ogen voor het schemerduister met zijn dwalende schaduwen.

2

Op het moment dat Anny in slaap dommelt, schrikt Jeanne Beels twee verdiepingen lager wakker van een daverende klap. Het glas in de voordeur trilt in het metalen kader. De galm dreunt door het trappenhuis.

Dan is er gemorrel aan de deur op de benedenverdieping. Enkele vloeken en de deur klikt in het slot. Hij is binnen. De andere bewoners hebben dit alles ongetwijfeld ook gehoord. Morgen zal ze het weer moeten uitleggen. Aan de onvaste slaapster van de eerste verdieping. Aan de nieuwsgierige Thérèse van het tweede. Dat Henri laat thuisgekomen is. Dat hij een uitvoering in de opera had. Wat? Iets van Verdi of zo. En om de aandacht af te leiden van de escapades van haar man, zal ze er snel laten op volgen dat ze blij mogen zijn dat de stad nog cultuur toelaat in deze onzekere tijden.

Ze kijkt naar de fluorescerende wijzers van de wekker. Twee uur. Aan zijn gestommel te horen zijn er heel wat glazen bier door zijn keelgat gegaan. Hij zal in Café Georges aan de De Keyserlei gezeten hebben met zijn maten van het orkest. Nu opent hij te bruusk de deur van de woonkamer. Ze kraakt in haar hingsels. Hij denkt zachtjes te doen, maar ze hoort zijn vioolkist schrapen langs het behang. Er valt een stoel omver, zijn gemopper komt erachteraan. Even later klatert zijn pisstraal in de wc. Hopelijk mikt hij alles in de pot.

Jeanne draait zich op haar zij en knippert met haar ogen tegen de donkere leegte. Enkele minuten later opent Henri de slaapkamerdeur. Hij sluipt naar binnen, slaat de dekens opzij en laat zijn honderd kilo gewicht naast haar neerploffen, waardoor zij even omhoogwipt. Ze zucht onhoorbaar, maar is tegelijk blij dat hij thuis is, dat ze de vertrouwde massa naast zich voelt. Toch doet ze alsof ze slaapt. Nu een discussie aangaan, is zinloos. Morgen zal Henri uit schuldgevoel zo mak zijn als een lammetje.

3

Het is koud in de kerk. De *église* Saint-Martin in Douvrain is karig verlicht. De duisternis is dik en donker in de hoeken gekropen. Wierook walmt op. Het orgel speelt met doffe tonen. De dreunen drammen door tot in haar buik. Haar hoofd is zwaar van de ingehouden tranen. Af en toe schrikt Anny op wanneer de zon een streep gekleurd licht door de glas-in-loodramen over de muren laat flitsen. Telkens keert de donkerte terug en ziet ze de schaduw van de wiegelende boomtakken. Ze zijn nog kaal met slechts sporadische toefjes uitlopend lover. Het is begin mei, de lente houdt de adem in. Voelt de natuur de spanning die onder de bevolking heerst? Het radionieuws brengt verontrustende

berichten. De kranten staan vol angstaanjagende koppen. De oorlogsdreiging is tastbaar geworden.

Papa zit op de eerste rij aan de rechterkant van de kerk. Hij strijkt zijn zwarte kuif naar achteren met een routineus gebaar. Hij drukt zijn handen tegen zijn neus. Zijn ogen kan ze niet zien. Huilt hij? Naast hem knielt oom Aimé, zijn lievelingsbroer. Achter hen zit de familie uit de omgeving van Douvrain bij Mons, waar papa opgroeide.

Anny zit aan de vrouwenkant naast mama. Voor hen knielen papa's zussen. Zij snotteren achter hun zwarte voiles, vooral bij het sermoen van de pastoor. Hij spreekt Frans, Anny begrijpt er slechts flarden van. Over het leven van haar grootmoeder. Dat ze een mooie mens was, *le coeur sur la main*. Een warme en tegelijk sterke vrouw, een voorbeeld voor de parochie.

Ze laat alle lofbetuigingen over *marraine* en de geloofsverkondigingen van de pastoor over zich heen spoelen. In hun gezin waren ze niet fanatiek gelovig. Een kruisteken voor de maaltijd, een kruisje op het voorhoofd voor het slapengaan. De traditionele mis op zondag. Tot Pierre ziek werd. Zwakke longen. Astma, was de diagnose. Vanaf dan brandde mama kaarsen om de gunsten van de Allerhoogste af te dwingen. Meermaals per dag zag Anny haar een kruisteken slaan en haar ogen naar de hemel opslaan. Ze liet missen lezen en klampte zich vast aan een wanhopig soort geloof in de Heilige Maagd Maria. Ze plaatste een beeld op de buffetkast en liet er continu een kaarsje voor branden. Minstens twee keer per week ging ze naar de Heilige Hartkerk om te knielen voor de vrouw met het grote zilveren hart.

In papa sloop een kwaadheid die hij bestreed met zijn verstand. Bij zijn werk als tekenaar van machines, installaties en bouwconstructies pakte hij alles technisch aan. Waarom kon dat niet ook bij medische problemen?

De therapieën hielpen niet, de gebeden hielpen niet. Anny's broertje stierf, amper vijf jaar oud. Ze denkt vaak dat de dokters hem hadden kunnen redden, hadden ze meer vooruitstrevende behandelingen willen toepassen.

Papa's boze verdriet is gebleven, maar met de tijd wat afgevlakt. Mama legde het masker van droefheid nooit meer af en is blijven bidden voor het zielenheil van haar kind. Nu, tien jaar later is de geneeskunde gunstig geëvolueerd. 'Astma' is een volkse verzamelterm voor een waai-er van aandoeningen. Anny vertelt haar ouders dagelijks wat ze leert tijdens de lessen in het ziekenhuis. Papa luistert gretig, stelt vragen. Mama gaat druk aan de slag met haar flesjes tegen allerlei kwalen, die

ze telkens opnieuw sorteert en voorziet van etiketten. Met de vooruitgang in de medische wetenschap had Pierre nog geleefd. Daarvan is Anny overtuigd.

Dat haar broertje nu bij *marraine* is, daar gelooft ze in. Daaraan klampt ze zich vast. Door de brandglazen vallen strepen rood en blauw licht over de kist, over de bloemenkransen met witte rozen. Is dit een teken vanuit de hemel? Geruisloos snuit ze haar neus, plooit de zakdoek dubbel en stopt hem in haar jaszak.

Papa is nu wees. Hij staat aan het hoofd van de familie. Anny ziet zijn schouders schokken. Ze weet dat hij *marraine* een belofte deed. '*Maman, ik zal zorgen voor onze familie, coûte que coûte.*' Die woorden sprak hij uit toen hij haar kouder wordende handen tussen de zijne nam op haar sterfbed. In gedachten herhaalt Anny zijn woorden in het Frans, de taal die papa heel zijn jeugd gesproken heeft: '*Quels que soient les efforts à fournir, les difficultés à endurer, peu important les conséquences.*' Ze wil deze zin onthouden, als een levensmotto. Wat het ook kost, hoe groot ook de moeilijkheden en gevolgen zijn, altijd wil ze zorgen voor haar medemens.

'*Seigneur, recevez cette femme dans votre bonté infinie.*' De pastoor strekt zijn armen omhoog en brengt zijn handen kelkvormig voor zijn borst. De dienst loopt ten einde en de koster laat de melodie aanzwellen tot een donderend orgelpunt. Bij de zegen cumuleert het snikken onder de vrouwen tot een besmuikt gejack. De eindbestemming van *marraine* is stilaan bereikt.

De handen van mama beven wanneer ze een kruisteken slaat en even de nagel van haar rechterduim kust. Anny heeft genoeg aan één blik om de harde trek om haar moeders mond te herkennen. De pijn is zo groot dat elk ander gevoel verdoofd wordt. Haar rug is nog meer gekromd dan anders. Al dagenlang zijn haar ogen roodomrand en houdt ze een nat, verfrommeld zakdoekje tussen haar vingers geperst. Af en toe ontsnapt haar een zucht als een kort gebed, '*mon petit Pierre*'.

Anny neemt haar moeder bij de arm. Voorzichtig, zorgzaam. Ze wil haar medemens troosten en redden, daarom heeft ze de studies van verpleegster aangevat.

En dan staan ze weer buiten. De hele familie verzameld voor de trappen van de kerk. Een koude wind rimpelt de voiles. De mannen houden hun hoed vast. De lijkwagen komt in beweging richting kerkhof. Het gaat traag, hij stopt even zodat het gezelschap zich kan opmaken om te volgen. De ceremoniemeester doet teken met zijn zwarte handschoe-

nen. Heren hier, dames daar. Hij ziet er streng, bijna militair uit met de kepie op zijn hoofd. Zijn vest is afgebiesd met satijnen galons, daarover wappert de lange jas met zilveren knopen. Op zijn aanwijzingen vormen zich twee langgerekte rijen.

Dan ineens, alsof ergens een sein is gegeven, komen uit het café aan de overkant van het plein mannen naar buiten gelopen. Ze verbreken woest de stilte. Gebrul uit ruwe kelen. Zwaaiend naderen ze de rouwstoet. Wat willen ze? Waarom hebben ze geen respect voor de dode in de kist?

‘Het is oorlog! Oorlog! De Duitsers zijn ons land binnengevallen. Deze morgen. Ze rukken snel op.’ Handen wapperen door de lucht, lijven schokken. Ze pakken oom Aimé bij de armen en schudden hem dooreen.

De stoet stokt. Iedereen blijft staan. Verschrikt. Ook Anny. Er vormt zich een prop in haar keel. De gezichten rondom haar worden nog bleker. Men stoot elkaar aan. Is het werkelijk waar? Is de vrees uitgekomen? Ogen zien groot van ontzetting. Monden trekken samen in verbittering. Uitroepen van ongeloof ploffen neer op de kasseien. Sommige mannen vloeken, anderen heffen hun vuist omhoog tegen de vijand. ‘Awoert, Hitler.’ Een fluim wordt in de goot gemikt. De tantes huilen en weten niet meer of dit komt door het verdriet om de overledene of vanwege de woede op de hitsige Duitser met het snorretje. Een buurvrouw rukt in paniek de hoed van haar hoofd en smijt hem tegen de grond. ‘Neen, neen!’ Sommigen onder hen herinneren zich de grote oorlog van tijdens hun jeugd. De schrik keert terug. De onnoembare angst voor verschrikkelijk lijden en de dood. Anny voelt haar lichaam verkrampen. Een rilling gaat op en neer langs haar ruggengraat. De motor van de lijkwagen is stilgevallen. De ceremoniemeester staat er stokstijf naast.

Nog meer mensen stromen uit de kroeg. De deur is open blijven staan. Een opgewonden stem schettert uit de radio. Al maanden wacht het land af, maar nu is het een feit: *‘La guerre a commencé.’*

Thérèse zakt ineens tegen haar dochter aan. Anny kan haar nog net opvangen.

‘Het is begonnen, Roger,’ roept oom Aimé papa toe met overslaande stem, ‘de schemeroorlog is voorbij, broer. Nu wordt het echt.’

10 mei 1940. Anny kijkt omhoog naar de kerktoren. De haan draait rond als gek. Er cirkelen vogels omheen in een angstige, tollende vlucht. Zwaluwen? Teruggekeerd uit het warme zuiden? Sombere geelgrijze wolken lijken uit alle richtingen tegelijk te komen. Voor haar voeten